

Efter genomförd insamling och analys har vi vaskat fram fakta. Men fakta är bara information, inte kunskap. Fakta ger inte automatiskt någon förståelse eller erbjuder några förklaringar. Vi behöver nu uppsättningar av generella påståenden som ska belysa samband eller relationer mellan dessa fakta – sådana uppsättningar av generella påståenden kallar vi för teorier. Teorier ska bidra till förståelse och/eller bygga upp förklaringar. Under religionsvetenskapens historia har, liksom inom alla andra discipliner, teorier kommit och gått. En del har kommit för att stanna, kanske i urvattnad form, andra har med tiden förkastats. Det finns här ingen möjlighet att säga något kortfattat om till exempel psykoanalys, fenomenologi eller strukturalism, utan kunskaper om teori får ni införskaffa senare i er utbildning. I stället skulle jag vilja skissa på de problemområden, de frågebatterier, som har styrt de teoretiska diskussionerna. Vi rör oss kronologiskt, fast lite krabbligt, framåt.

De teoretiska frågornas framväxt

När den kristna teologin under tidigmodern tid började intressera sig för andra religioner, utan att omedelbart avfärda dem som dumheter, förvanskningar av Moses budskap eller Satans förvillelser, genererades en rad frågor – frågor som ibland hängde på gärdsgården mellan konfessionalitet och vetenskap.

- Hur såg människans äldsta, ursprungliga religion ut?
- Hur många religioner finns det egentligen?
- Kan vi dra några slutsatser av det faktum att det finns en mångfald religioner?
- Alternativt: vilka slutsatser kan vi dra om det egentligen, om man "ser på djupet", enbart finns en religion?

Charles Darwins *The Origin of Species* (1859) förändrade radikalt synen på människan och skapelsen. Många teologer förbannade hans upptäckter. Några få religionsvetare började konstruera en berättelse om "religionernas evolution". Evolutionen (utvecklingen) på religionens område ska enligt dem ha startat med någon primitiv tanke (animism, tro på andar) eller någon primitiv känsla (preanimism). Sedan ska den ha utvecklats över magi och polyteistiska religioner till den högt stående kristendomen. En och annan "fritänkare" (ateist) menade emellertid att vetenska-

vecklingen kommer att ersätta all sorts religion. Dessa
 orier genererade en rad frågor:

- Förändras religion? Om så är fallet, följer förändringarna någon viss regelbundenhet, såsom att den stegvis utvecklas likadant överallt?
- Om religion förändras beror det på interna eller externa (ekologiska, ekonomiska, social eller tekniska) faktorer?
- Kan man objektivt värdera och ranka religioner? Vilken är i så fall måttstocken?

De evolutionistiska forskarna stötte snart på patrull. I och med första världskrigets utbrott och blodiga förlopp fick den optimistiska, liberala och kolonial-chauvinistiska attityd som hade skänkt trovärdighet åt tanken på religionernas evolution, sig en knäck. Ett nytt paradigm uppstod. Katolska religionsantropologer lanserade teorin om en historisk devolution (nedgång) från en ursprunglig monoteistisk tro på en "höggud" till polyteism. I polemik mot evolutionisternas tro på en regelbunden, intern utveckling av religionerna hävdade de att iakttagbara likheter mellan olika religioner (till exempel föreställningen om jorden som en modersgudinna) knappast berodde på att dessa religioner hade nått samma evolutionära utveckling. I stället påstod de att likheten berodde på att det hade skett en spridning (diffusion) av idéer och kulturer utifrån vissa innovativa, i rasligt hänseende överlägsna, kulturkretsar. Hos många forskare med skiftande ideologiska preferenser blev ras en faktor att ta hänsyn till om man ville förklara religionernas historia.

Vid samma tidpunkt, under mellankrigstiden, började andra religionsantropologer göra utförliga fältarbeten hos "primitiva stammar". Men i stället för spekulationer om religionernas förhistoria fångades deras intresse av hur religionerna faktiskt fungerade i samtiden och vardagen.

- Hur kan man förklara slående likheter mellan geografiskt åtskilda religioner?
- Är ras en viktig faktor för att förklara olikheter mellan religioner?
- Vilka effekter, socialt, psykologiskt, etiskt och emotionellt, ger ritualer upphov till?

Något år efter sekelskiftet 1900 påvisade assyriologen Friedrich Delitzsch inflytande från babylonisk mytologi på *Den hebreiska Bibeln* (till exempel i form av myten om den stora översvämningen). Detta blev startskot-

Rel

tet för en vild debatt som blev känd under namnet Babel-Bibel. Kristna teologer försökte hävda Bibelns särart, och därmed skydda dess status som gudomligt uppenbarade ord. Skolbildningar såsom den panbabylonska skolan och Religionsgeschichtliche Schule fortsatte trots det arbetet med att sätta in *Bibeln* i dess historiska sammanhang. Historievetenskapen utvecklade vid ungefär samma tid en förfinad källkritik och en positivistisk vetenskapssyn.

- ⊙ Hur bör förhållandet mellan historievetenskap, religionshistoria och bibelvetenskap se ut?
- ⊙ Hur användbar är historiekritiska och källkritiska metoder på religiösa texter?
- ⊙ Går religionens mening på något sätt utöver det historiska sammanhanget? Rymmer med andra ord religiösa trossatser något slags evig mänsklig visdom?

Parallellt med religionshistoriens utveckling och konsolidering under första halvan av 1900-talet diskuterade sociologerna religion:

- ⊙ Är religion uttryck för en bestämd klasståndpunkt?
- ⊙ Hur förhåller sig religion till nation? Hur skapar religion sammanhållning? Är religion väsentligen något privat eller tvärtom något socialt?
- ⊙ Hur skapar religion auktoritet?
- ⊙ Vilka värden uttrycker religioner?

Psykologiska, däribland psykoanalytiska, perspektiv gav upphov till andra frågor:

- ⊙ Finns det något att säga om förhållandet mellan religion och sexualitet?
- ⊙ Utgör religion en del av en individs personlighetsutveckling? Hur ska i så fall den religionen se ut för att fungera positivt?
- ⊙ Vad är mystik? Vad betyder mystika erfarenheter och upplevelser för religiöst liv?

Den så kallade religionsfenomenologin (en term som ibland används synonymt med komparativ religionshistoria) eftersträfvade under efterkrigstiden systematisk kunskap om världshistoriens alla religioner. Samtidigt

ville dess företrädare förhindra att religionernas budskap "reducerades" till att enbart uppfattas som resultatet av till exempel klassmotsättningar eller historiska tillfälligheter:

- ☉ Hur många olika typer av religion finns det? Vilka är de?
- ☉ Tillhör kristendomen någon av dessa religionstyper eller är den en helt unik typ?
- ☉ Kan vi verkligen förklara religion eller ska vi i stället förstå? Bara beskriva? Måste inte forskaren själv tillhöra en religion för att verkligen förstå den?

Under 1960- och 1970-talen uppstod en rik flora av sekter vilka under 1980-talet transformerades till nyandlighet, New Age. Samtidigt började världen på allvar lära känna de nya fundamentalistiska strömningarna (se kapitel 10). Nya frågor uppstod:

- ☉ Hur fungerar "kulter" och "sekter"?
- ☉ Finns det någon skillnad på religion och andlighet? Vilken är den i så fall?
- ☉ Är alla religioner våldsamma? Fredliga? Eller i sig själva varken eller?
- ☉ Kommer det att finnas religioner i framtiden? I så fall vilka?

De senaste decennierna har sett en ökad reflexivitet över forskarnas egna utgångspunkter, kulturella såväl som personliga, och en ökad misstänksamhet gentemot de vetenskapliga begrepp de använder:

- Vad är religion? Hur vet du att du har stött på en religion? Kan man hitta på en religion? Om så är fallet, under vilka villkor blir den framgångsrik? Kan något som tidigare inte var en religion (till exempel maoism) förvandlas till en religion?
- Är religion ett begrepp så inrökt av västerländsk metafysik, protestantiska antaganden och kolonial politik att det inte kan användas? Är forskarna så låsta i sig själva att det enda de ser antingen är en spegelbild eller en förvriden bild av "den Andra"?
- Är analytiska oppositioner som natur-kultur, kön-genus, naturligt-overnaturligt, gud-människa allför "västerländska" för att kunna användas när vi ska förstå andra kulturer?